

τὰ πεδία μᾶς φαίνεται σάν ἀντιπροσωπευτικός τύπος :

«τῆς ἀμφίβολης καὶ ἐπαναστατικῆς,
»τῆς ἀθέβαια ἐπαναστατικῆς»

ἐποχῆς μας.

Γιὰ νὰ τελειώσουμε τὸ χαρακτηρισμὸ του, συγκριτικὰ καὶ συγγενικά, δὲν ἔχουμε παρά ν' ἀναφερθοῦμε στὸ Διδασκαλὸ του, τὸ Γκαίτε, ὅπου «σὲ κάθε λόγῳ του καθρεφτίζει κι' ἀπὸ ἕνα τῆς πρόσωπο ἢ πολυπρόσωπη ἀλήθεια», γράφει ὁ Παλαμᾶς 226, τοῦ Γκαίτε, πού, κατὰ τὸν Γκούντολφ, εἶναι ἡ ἀγνότερη καὶ ὑψηλότερη ἐνσάρκωση τοῦ ἀστικοῦ πνεύματος. Ποιὸ εἶν' ἄραγε τὸ σημεῖο ὅπου δὲν ἀντιφάσκει ὁ ἰδεολογικὸς αὐτὸς Πρωτέας; Μήπως ὁ ἴδιος δὲ δήλωσε : «μπορῶ κάλλιστα νὰ φαντασθῶ τὸν ἑαυτό μου μέσ' σὲ ἀντίθετα συστήματα»; Στὰ 1824 κηρύχεται ἐχθρὸς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς ἐπανάστασης, καὶ στὰ 1829 δέχεται «ἐλαφρᾶ τῆ καρδίᾳ» τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἔκρηξῆς τῆς κάθε φορὰ πού τὸ ἐπιβάλλει τὸ παράλογο ἐνὸς παληωμένου κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος. Καὶ νὰ τώρα ὁ ποιητῆς μας, πού, ἀρνούμενος νὰ διαλέξει εἴτε μιὰ «κατάρρα», εἴτε μιὰ «εὐλογία», ἀνάλογα μὲ τὸ ρόλο πού ὀρίζει στὸν ποιητὴ πάνω ἀπ' τὴν ἀπάνθρωπη σύρραξη 227, νομιμοποιεῖ τ' ἀντίθετα, ὄχι μὲ τὸν ρωμαλέο καὶ συνθετικὸ τρόπο τοῦ Πασκάλ, ἀλλὰ μὲ τὸν ἀθέβαιον καὶ φιλελεύθερον τρόπο τοῦ Γκαίτε ἢ τοῦ Οὐγκώ, καὶ ὄλα τὰ εὐλογεῖ :

«Εἶναι ἱερός ὁ πόλεμος, ἡ εἰρήνη
[τριαγία] 228.

Ὡς ἐδῶ ἀκόμα, ὡς τὸ ξερίζωμα τοῦτο καὶ κάποτε ὡς τὴν ἰδεολογικὴ σύγχυση τοῦ φιλελεύθερου κόσμου, ὁ Παλαμᾶς μένει εὐρωπαϊὸς καὶ σύγχρονός μας. Καὶ νὰ γιατί ἀπὸ τῆ «Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ» ὅπου ὁ εὐρωπαϊσμός — ὅπως εἶπαμε — παρουσιάζεται μὲ διδακτικὴ καὶ κάπως ἐπιφανειακὴ μορφή, ὁ εὐρωπαϊὸς ἀναγνώστης θὰ προτιμήσει τὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» ὅπου ὁ εὐρωπαϊσμός εἶναι βαθύς, βιωμένος, ἐσωτερικός. Ὅπως πολὺ καλὰ τὸ παρατήρησε, ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια ὁ Γιδῶργος Θεοτοκάς 229 — κι' ὡστόσο, ἐξακολουθοῦν πολὺ συχνὰ ἐδῶ νὰ θεωροῦν τὸ ποίημα τοῦ-

το σάν ἀποκλειστικὸ σύμβολο τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ, τῆς «Ρωμησοῦνης», ἐνῶ δὲν εἶναι τέτοιο παρά σὲ κάποια του μέρη καὶ σχεδὸν συμπτωματικά, ἀν τὸ συγκρίνουμε μὲ τῆ «Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ», πού, αὐτῆ, ἀντιπροσωπεύει τὴ συνειδητῆ, θελημένη, ἐπίσημη ἔκφραση, — τὸ βιβλίον — παραμερίζοντας τὴ μεγάλη του καλλιτεχνικὴ ἀξία — εἶναι ἔν' ἀξιοθαύμαστο ψυχολογικὸ ντοκουμέντο τῆς Ἀνησυχίας. Ὁ κριτικὸς θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ παρατηρήσει ὅτι τὸ ντοκουμέντο τοῦτο ξεπερνᾶ τὴ βαθειὰ αὐτοβιογραφικὴ ἀνάλυση ἀπ' ὅπου καὶ πηγάζει κι' ὅτι ἡ ἀπεικόνιση τῆς ἀτομικῆς ἀνησυχίας τοῦ συγγραφέα ἰσοδυναμεῖ θαυμάστα μὲ τὴν ἀνησυχία τῆς σύγχρονης ψυχῆς, τῆς ψυχῆς αὐτῆς πού, ὅπως κ' ἐκείνη τοῦ γύφτου, κ' ἐκείνη τοῦ Παλαμᾶ, γιὰ ν' ἀναφερθοῦμε στὰ λόγια τοῦ κριτικοῦ: «γυρεύει τὸν ἑαυτό της. Νομίζει ἴσως ὅτι τὸν βρίσκει, μὰ αἰσθανόμεστε παρακολουθώντας τὴν ἀγωνιώδη ἀναζήτησή της πὼς τῆς εἶναι ἀδύνατο νὰ σταματήσει κάπου γιὰ πάντα. Καμμιά στάση ἐμπρὸς στὴ ζωὴ δὲ μπορεῖ νὰ τὴν ἱκανοποιήσει γιατί τὴν ἐμποδίζει νὰ ἀπολαύσει τίς διαφορετικὲς στάσεις». Στὴν κορυφὴ αὐτῆ, δὲν φοβᾶμαι νὰ τὸ βεβαιώσω, ὁ Παλαμᾶς ἀνταμώνεται μὲ τὸν Ἀντρέ Ζίντ. Ὁ γύφτος του εἶναι μιὰ ἀπ' τίς ωραιότερες καὶ δυνατώτερες μυθικὲς δημιουργίες του πού ἐνέπνευσε ἡ καινούργια ἀσθένεια τοῦ αἰῶνα, ἡ ἀσθένεια τοῦ φιλελεύθερου, ξεριζωμένου καὶ ἀθέβαιου κόσμου. Τί κρίμα γι' αὐτόν, γιὰ τὴ χώρα του, γιὰ τὴν Εὐρώπη, νάχει ἐκφράσει τὸ μήνυμά του σὲ μιὰ τόσο λίγο διαδεδομένη γλῶσσα καὶ μάλιστα ἔμμετρα.

I'.

Πρέπει νὰ νοιώθουμε συμπόνια γιὰ τὴν ἀθλητικὴ προσπάθεια πού ἀπαιτεῖται ἀπ' τοὺς πνευματικούς ὁδηγητὲς τοῦ σημερινοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ θαυμάζουμε τὸ θάρρος τους : εἶν' ὑποχρεωμένοι νὰ βαστοῦν τὸ βάρος εἴκοση ἔξη αἰῶνων ἀδιάκοπου ἑλληνισμοῦ ἀπ' τὸν Ὅμηρον ἴσαμε τὸ 1821, ἐνὸς αἰῶνα νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπ' τὸ 1832 ὡς τίς μέρες μας, κι' ἂν θέλουν, ὅπως τὸ ἐπιβάλλει τὸ συμφέρον τῆς ἐθνικῆς τους παιδείας νὰ μὴ κλειστοῦν στὰ ἴδια τους σύνορα, κι' ὀλόκληρου τοῦ τεράστιου ὄγκου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ πού δὲν χρονολογεῖται ἀπ' τὰ 1789, ἀλλὰ τουλάχιστον ἀπ' τὸ Δάντη. Στὴ σημαντικὴ μελέτη του γιὰ τὸν Παλαμᾶ, ὁ κ. Κωνσταντῖνος Τσάτσος

226 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Α' σελ. 42.

227 «Πεντασύλλαβοι» σελ. 98.

228 «Περᾶσματα καὶ χαιρετισμοί» — «Νέα Ἱστορία» σελ. 212.

229 Ὁρέστη Διγενῆ (Γ. Θεοτοκά): «Ἐλεύθερο Πνεῦμα» σελ. 77 — 78.

γράφει σχετικά: «Ὁ Παλαμᾶς δὲν ζεῖ μόνο τὴ λιτότητα τοῦ ἀρχαίου, οὔτε μόνο τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ τὴ λεπτολογουῶσα χάρη, οὔτε μόνο τοῦ Βυζαντίου τὸ μυστικό πάθος ἢ τὴν ἀρνητικότητα, οὔτε μόνο τὴ νέα ὀρμὴ τοῦ τουρκομάχου ἀγώνα. Σ' αὐτὸν τὸν τόπο, ποὺ τὸν βαραίνει, ἀλλὰ καὶ τὸν ριζοθεμελιώνει ἢ ἀρχαιότερη, ἀκόμα σήμερα συνεχιζόμενη, ἱστορία τῆς Εὐρώπης, ὁδηγήθηκε νικηφόρα ἢ ψυχὴ σ' ἓνα σκληρὸ δυσυπέρθλητο συνθετικὸ ἀγώνα ὄλων τῶν καιρικῶν ἀντιθέσεων»²³⁰. Τοῦτος ὁ γιγάντιος ἀγώνας, ποὺ τὴ σύνθεσή του τὴ βρίσκουμε στὴ «Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ», εἶν' ἐκεῖνος ποὺ τόσο μᾶς συγκινεῖ στὸ παλαμικό ἔργο, στὴ θέλησή του νὰ πλατύνει τοὺς ὀρίζοντες, στὴν ἐπιθετικὴ τοῦ μύστη ὑπομονή. Πατριώτης, ὁ Παλαμᾶς κατόρθωσε πάντα ν' ἀποφύγει τὴν ἐθνικιστικὴν ἀίρεση, ἰδιαίτερα βλαβερὴ στὸν πνευματικὸν τομέα, καὶ στὸ μεγάλο ἐθνικὸ του ἔπος, ὅπως τὸ παρατήρησε ὁ Ἀντρέ Τερίθ, «αὐτὸς ἀκόμα ὁ πατριωτισμὸς ἔχει τὸν τόνο τῆς οὐμανιστικῆς σοφίας»²³¹. Δὲν εἶν' αὐτὸς ποὺ θὰ θεοποιήσει τὸ ἔθνος, ὅπως τὸ ἐπιχείρησε στὴ Γαλλία ὁ Κάρολος Μωρράς^{232.233}. Τούτῃ ἢ σοφία του τὸν ἔκαμε εὐαίσθητο καὶ καλοπρόσδεχτο στὶς χίλιες φωνές τοῦ εὐρωπαϊκοῦ οὐμανισμοῦ, χωρὶς νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπ' τὴν πιὸ στέρεη κι' αὐθεντικὴν ἐλληνικότητα. «Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Σολωμοῦ — μᾶς λέει — μιλοῦν τὴ σύγχρονη γλῶσσα τοῦ νεοϊδεαλισμοῦ καὶ ταυτόχρονα μᾶς θυμίζουν μερικὰ ἀπ' τὰ πιὸ ὠραία δημοτικὰ μας τραγούδια»²³⁴. Τούτῃ ἢ ἴδια πετυχημένη συγχώνευση τοῦ τοπικοῦ καὶ τοῦ παγκόσμιου σύγχρονου στοιχείου εἶναι ποὺ μᾶς γοητεύει στὸν Παλαμᾶ.

Ἐδῶ καὶ λίγες βδομάδες — ἂν ἐπιτρέπεται ν' ἀναφέρουμε δικὰ μας κείμενα — γράψαμε γιὰ κάποια γαλλικὴ λογοτεχνικὴ ἐπιθεώρηση: «Εἶν' ἡ πρώτη μεγάλη εὐρωπαϊκὴ φωνὴ ποὺ ὑψώθηκε στὴ μικρὴ τούτῃ γωνιά τῶν Βαλκανίων, ἢ πρώτη μεγάλη εὐρωπαϊκὴ συνείδηση ποὺ σχηματίστηκε, μὲ τὰ ἴδια τῆς τὰ μέσα, κάτω ἀπ' τὴ σκιά τοῦ Ἱεροῦ Βράχου χωρὶς ποτὲ νὰ τὸν ἐγκαταλείψει». Ἐννοοῦσα μ' αὐτὰ ὅτι εἶν' ἡ πρώτη μεγάλη ὁλοκληρωμένη εὐρωπαϊκὴ συνείδηση. Ὁ Σολωμὸς ἀντιπροσώπευε τὴν Ἰταλία τῶν ποιητῶν καί, διὰ μέσου τοῦ Πο-

λυᾶ, τὴ Γερμανία τῶν αἰσθητικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων. Ὁ Κάλθος, ταξιδιώτης καὶ γλωσσολόγος, περιοριζόταν στὸν ποιητικὸν τομέα στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1821. Ἐνας Ροῦθης ἔμπαζε ἐν' ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸ εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν, δανεισμένων ἀπ' τὴ γαλλικὴ φιλοσοφία, (λ. χ. ἀπ' τὸν Ταῖν τὴ θεωρία τοῦ «περιβάλλοντος») κι' ἀπ' τὴν ἀγγλικὴ (Σπένσερ, κτλ.): ἀλλὰ σ' ὄλ' αὐτὰ δειχνόταν Ἕλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ, στερημένος ἀπὸ ἐθνικὲς ρίζες²³⁵, καὶ περισσότερο σατυρικὸς παρά καλοπροαίρετος μύστης. «Ὅλα ἔγιναν μὲ τέτοιον τρόπο σὰν καθέννας ἀπ' τοὺς προκατόχους τοῦ Παλαμᾶ νὰ τοῦ ἔφερε ἓνα κομμάτι τῆς Εὐρώπης, μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ τὸ ἐνσωματώσει μέσα σὲ μιὰ συστηματικώτερη, διαρκέστερη γενικὴ προσοχή. Κι' ἂν, στὸν πνευματικὸν τομέα τοῦ εὐρωπαϊσμοῦ, ἔχει «ἐν μέρει» προκατόχους, στὸν ἐγκόσμιο καὶ ἱστορικὸν τομέα, εἶν' ἀσφαλῶς ὁ πρῶτος Ἕλληνας ποὺ αἰσθάνθηκε στὴν καρδιά του καὶ στὴ σάρκα του, τίς κοινὲς ἀνησυχίες τῆς ἡπείρου μας, εἶν' ὁ πρῶτος Ἕλληνας πολίτης τῆς Εὐρώπης.

Γιὰ τὸν ποιητὴ μιᾶς μικρῆς χώρας, εἶν' ὁ καλύτερος τρόπος νὰ μείνει πατριώτης καὶ νὰ καταστήσει τὴ στενόχωρη γῆ του μεγάλη χώρα, γιατί:

«οἱ μεγάλες πατρίδες δὲν μετριέονται
μὲ τὸν πήχη καὶ μὲ τὸ διαθήτη»,²³⁶

ἀλλὰ μὲ τὸ βάθος τῆς πνευματικῆς τους ζωῆς καὶ μὲ τὴ δύναμη τῆς ἀκτινοβολίας τους. «Ἡ Βίβλος — γράφει ὁ Sertillanges — μοιάζει σὰ νὰ γράφτηκε γιὰ ἓνα μικρὸ λαό, κι' ὅμως ἡ ἱστορία ἀναταράζεται μέσα τῆς μὲ θόρυβο καταρράχτη». Τὴν ἀντίση τούτῃ, ὁ ποιητὴς τὴν προετοιμάζει σπέρνοντας, μπολιάζοντας, ξαναφυτεύοντας στὸν κάπως ἀκόμα πετρώδη κῆπο τῆς ἐθνικῆς του καλλιέργειας, μὰ ποὺ θέλει νὰ τὸν παραδώσει ὠραιότερο καὶ πιὸ πράσινο στὸ γιό του γιὰ νὰ τὸν σκάψει κι' αὐτὸς καὶ νὰ τὸν μεγαλώσει ἀκόμα περισσότερο²³⁷. Ἀπ' τ' ἄλλο μέρος, μόνο ἡ παγκοσμιότητα τῆς ἔμπνευσής του, μένοντας «πάνω ἀπὸ χρόνους καὶ τόπους», καὶ ὑπὸ τὸν ὄρο φυσικά, μέσ' στὴ σύγχυση τῶν γλωσσῶν, κάτι νὰ φτάσει στοὺς ἀλλόφυλους ἀνθρώπους, μπο-

230 «Παλαμᾶς» (1936) σελ. 253.

231 Παρισινὸς «Χρόνος» τῆς 28 Φεβρ. 1935.

232/233 Νομίζω πὺς βρῆκα μὲν ἄρα μὲν ἰά φ ο ρ ἄ σ' ὄλο τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ τὴν ἀντιστοιχὴ ἑλληνικὴν ἔκφραση τῆς «θείας Γαλλίας».

234 Μελέτη γιὰ τὸ Σολωμό, ἔργ. ἀναφ. σελ. 63.

235 Ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς παρατήρησε τὴν ἀπουσία ἐθνικῆς ἔμπνευσης ἀπ' τὰ πεζογραφήματα τοῦ Ροῦθ. («Πρῶτα Ἰκρίτικα» σελ. 95).

236 «Σατυρικά γυμνάσματα» Β' σειρά, ἀριθ. 9, σελ. 89.

237 «Βωμοὶ» σελ. 19.

ρεῖ νὰ τραθηῆξει τὴν προσοχὴ τῶν ἄλλων λαῶν πάνω στὴ χώρα του :

«Πρὸς τὴν πατρίδα του γυρνᾷ τ' αὐτιά
[τοῦ κόσμου]
»ὁ ποιητὴς εἶν' ὁ μέγας πατριώτης» (238).

Ἄς προσθέσουμε ὅτι ἡ θέση του σὰν ἀργοφτασμένου στὸν εὐρωπαϊσμό καὶ σὰν ἐκκεντρικοῦ θεωρητῆ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ βρισκεται σὲ μιὰ πολυτιμότερη γαλήνη, πού ἡ ἀποτελεσματικότητά της θάταν ἰσως ἀνεκτίμητο ἀγαθὸ γιὰ τὴν Εὐρώπη, ἂν τῆς ἐξασφαλιζόταν μιὰ ἀρκετὰ ἰσχυρὴ ἀπήχηση, πάνω ἀπ' τὴ σύρραξη πού περιοδικὰ ἀρματώνει τοὺς μεγάλους πνευματικούς ἐθνικισμούς, τὸν ἕνα ἐναντίον τοῦ ἄλλου. Μὲ σπάνια ἀνεξαρτησία κρίσης, ὁ Παλαμᾶς καταδικάζει τὴ βιαιότητα πούχε δηλητηριάσει τὴν πολεμικὴ τῶν Καρντούσι - Μόμσεν, θλίβεται γιὰτὴν κί' αὐτὸς ἀκόμα ὁ Λεκόντ Ντέ Λιλ δὲν ἔδειξε τὴν ἀπαιτούμενη, σὰν πνευματικὸς ἀνθρώπος, ψυχραιμία μπρὸς στοὺς ἐχθροὺς τῆς χώρας του καὶ τὸ παράδειγμα πού ἐγκωμιάζει εἶν' ἐκεῖνο τοῦ Ταιν καὶ τοῦ Ρενάν πού, λίγο πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο τοῦ 1870, ἀνέλαθαν κάτ' ἀπ' τὴν προστασία τους ἕναν ἔρανο γιὰ τὸ στήσιμο στὸ Βερολίνο τοῦ ἀγάλματος τοῦ μεγάλου φιλόσοφου Ἐγέλου²³⁹. Ὅπως ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, ἔτσι καὶ ἡ πανευρωπαϊκὴ γαλήνη τοῦ Παλαμᾶ ἔχει — σήμερα περισσότερο παρὰ ποτὲ — πραϋντικὴ κ' ἐξυγιαντικὴ ἀξία : μᾶς βοηθεῖ στὸ ν' ἀποτινάξουμε, ἐμεῖς οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ οἱ ἐργάτες τοῦ πνεύματος, τὶς ἐπιπόλαιες προλήψεις, τὰ χυδαῖα πάθη καὶ τὶς βίαιες ἀντιδράσεις. Ὅσο γι' αὐτόν, κράτησε θαυμαστά τὴν ὑπόσχεση πούχε δώσει, ἐπίσημα, μιὰ μέρα, ἐν ὄνοματι τῆς χώρας του :

«Γιὰ τὸν πρωτόφαντο χορὸ δόστε λαοὶ τὰ
[χέρια,
»ἢ Ἑλλάδα, ὦ! ποιά προπύλαια σοῦ ἀνοί-
[γει, Πανευρώπη» 240.

Πέρασε πάνω ἀπὸ αἰῶνας ἀπὸ τότε ὅπου ὁ Γκαίτε κί' ὁ Χέρντερ ἔρριξαν τὴν ἰδέα τῆς «παγκόσμιας» λογοτεχνίας («Weltliteratur») κί' ὁ πρῶτος ἔγραψε : «Σήμερα ἡ

ἐθνικὴ λογοτεχνία δὲ σημαίνει σπουδαῖα πράγματα : ἔφτασε ὁ καιρὸς τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας καὶ καθένας πρέπει νὰ ἐπισπεύσει τὴν ἐγκαθίδρυσή της». Αὐτὴ ἡ παγκόσμια λογοτεχνία θὰ τραφεῖ σήμερα περισσότερο παρὰ ποτὲ ἀπὸ ἀνταλλαγές καὶ δανεισμούς· ἀπ' αὐτὴ τὴ γόνιμη κυκλοφορία τοῦ πνεύματος πού — ὁμαλὰ — ἡ ἐποχὴ ὅμως πού περνοῦμε εἶναι στὸ σημεῖο αὐτό, ὅπως καὶ σὲ τόσα ἄλλα, τὸ ἐντελὸς ἀντίθετο μιᾶς ὁμαλῆς ἐποχῆς — ὀφείλει νὰ πολλαπλασιάζει καὶ νὰ εὐνοεῖ τὸ μοντέρνο πολιτισμό. Οἱ ἀμετανόητοι τοῦ δῆθεν αὐθορμητισμοῦ, τῆς μὲ κάθε θυσία πρωτοτυπίας, δὲν εἶν' ἐκεῖνοι πού μποροῦν νὰ ἐπισπεύσουν τὴν ἐγκαθίδρυσή πού ἀναφέρει ὁ Γκαίτε. Κί' αὐτὸ συμβαίνει γιὰτὴν ὑπάρχει μιὰ στραβὴ ἀντίληψη τῆς πρωτοτυπίας : Δὲν θὰ μπορούσε, — γράφει μὲ χιούμορ ὁ Παλαμᾶς — νὰ μοιάσει «μὲ πνεῦμα κατερχόμενον ἐν εἶδει περιστερᾶς» γιὰτὴν ὑπάρχει τὸ παράδειγμα τῆς ἰδέας τῆς αἰώνιας ἐπανόδου «τῆς πιὸ πρωτότυπης τῆς ἐποχῆς μας» καὶ πού τὴ βρίσκουμε ὡστόσο πρὶν ἀπ' τὸ Νίτσε ὄχι μονάχα στὸ Γκυγιώ, ἀλλὰ καὶ στοὺς Πυθαγόριους καὶ στοὺς Στωϊκοὺς : «Θάλεγε κανεὶς — γράφει ὁ Πῶλ Κλωντέλ — ὅτι ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, μιὰ ἰδέα μπαίνει, ἕνα θέμα λίγο λίγο προσπαθεῖ νὰ σχηματισθεῖ πού, στὸ διάβα τῶν χρόνων καὶ τῶν αἰῶνων, ἐπιστρατεύει ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς τοὺς ἀνθρώπους ἢ τὰ ὄργανα, ἱκανὰ τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο νὰ τῆς προσδώσουν τὴν πλήρη τῆς ἠχητικότητά καὶ νὰ ἐξαντλήσουν τὴν ἔκφρασή της». Καὶ νὰ πῶς δυὸ ποιητὲς δικαίωνουν τὸ πνεῦμα καὶ τὴ μέθοδο τῶν ἐρευνῶν τῆς συγκριτικῆς λογοτεχνίας.

Πρωτοτυπία δὲ σημαίνει ἐφευρετικότητα ἀπ' τὸ τίποτα, ἀλλὰ μετουσίωση. Κί' ὁ Παλαμᾶς ἐξυμνεῖ, ὅπως ὁ Ζίντ, τὶς ἐπιδράσεις, «τ' ἀλληλοδανεισμάτων» πού δὲ μποροῦν νὰ βλάψουν παρὰ τοὺς ἀδύνατους πού στὸ τέλος τοὺς πνίγουν²⁴¹, ἐκείνους πού ὁ κ. Τσάτσος ἀποκαλεῖ, μιλώντας ἀκριθῶς γιὰ μερικοὺς κριτικούς τοῦ Παλαμᾶ, φοβισμένους ἀπ' τὶς πολλαπλές καὶ φανερὲς ξένες ἐπιδράσεις πού παρουσιάζει τὸ ἔργο του, «ἀγόνους», στείρους²⁴². Ὅφειλουμε νὰ ἐπικαλεστοῦμε ἐδῶ ἕνα κείμενο τοῦ Παλαμᾶ, χρονολογημένο ἀπ' τὰ 1898, πού μᾶς φαίνεται ἰδιαίτερα φωτεινὸ κ' ἐπίκαιρο : «Οἱ ἀναφέροντες τὰ ὀνόματα τοῦ Βερλαίν,

238 «Ἀσάλευτη Ζωή» σελ. 30.—Πρβλ. καὶ στὸ «Παῖδα Κριτικά» (1898) σελ. 198. «Ἡ ἀληθὴς ἐθνικὴ ποίησις δὲν εἶναι παρὰ ἡ ποίησις, χωρὶς πατρίδα, καὶ εἰς τὴν ὑψηλοτάτην αὐτῆς ἔντασις».

239 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Α' ἀριθ. 80, σελ. 106—108.

240 «Περσάματα καὶ χαιρετισμοὶ» — «Νέα Ἱστορία» σελ. 212.

241 Πρβλ. πρόλογο στὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» σελ. 15.

242 «Παλαμᾶς» σελ. 276.

τοῦ Ἑρεδιᾶ, τοῦ Δανούντσιο, τοῦ Ἴψεν καὶ εἴ τινος ἄλλου πρὸς ὑποτίμησιν δῆθεν τῶν νέων ἡμῶν συγγραφέων, ὡς ἀκολούθων τὰ κατάρτα ὀθνεῖα, πράγματι δεικνύουν πόσον ἀξία προσοχῆς καὶ πόσον ἀξία τιμῆς εἶναι καὶ ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ λογοτεχνία, ἀκριβῶς διότι συγκινεῖται καὶ παρασύρεται καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὰ μεγάλα φιλολογικὰ ρεύματα τὰ διασταυρούμενα πανταχοῦ τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Τὰ ἔργα τῆς φαντασίας ἀνέκαθεν καὶ ἴσως περισσότερο εἰς τοὺς καιροὺς τούτους τῆς τερραστίας ἀναπτύξεως τῆς ἐπικοινωνίας τρέφονται ὑπὸ τινος ἔποψιν μὲ ἀλληλοδανεισμάτα»²⁴³.

Θάχε κανεῖς τὸ δικαίωμα νὰ ρωτήσῃ τότε ἂν μετὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἑλλάδας τὸ ρεῦμα ὑπῆρξε μονόπλευρο ἢ ἂν ἄραγε ὑπῆρξε ἀνταλλαγὴ, ἀμοιβαιότητα. Ἀρχικὰ φαίνεται ὅτι μονάχα ἡ Ἑλλάδα ὠφελήθηκε ἀπ' τὶς προσεγγίσεις αὐτές, πράγμα φυσικὸ ἄλλως τε ἀπὸ μέρους μιᾶς νεαρῆς χώρας πού, τὴν ἐποχὴ τῆς νιότης τοῦ Παλαμᾶ, ζητούσε ἀκόμα νὰ καταστήσῃ πιὸ εὐλύγιστα τὰ ἐκφραστικὰ τῆς μέσας καὶ ὅπου τὰ πρῶτα τῆς λυρικά ἀριστουργήματα κυριώτατα δὲν ἦταν γνωστὰ στὴν Εὐρώπῃ παρὰ σὲ πολὺ σπάνιους εἰδικούς πού μπορούσαν νὰ τὰ πλησιάσουν, ὅπως ἀρμόζει, σὲ πρωτότυπο, πράγμα ἀπειρα λυπηρό, γιατί ὁ νεοελληνικὸς λυρισμὸς, παρατηρεῖ ὁ Ἐλὶ Φῶρ, ἀποκαλύπτει «μιὰν ἐξαιρετικὴν ἱκανότητα σὲ ν' ἀδράχνει τὸ ὕφος πού ἀρμόζει στὴν παρούσα στιγμή... σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου οἱ πολὺ διασκορπισμέναι δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἀρνοῦνται ὀλοένα νὰ ὀργανωθοῦν σὲ εἰκόνες»²⁴⁴. Κι' ὅμως, κοιτάζοντας ἀπὸ πιὸ κοντά, ἀντιλαμβανόμεσθε ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς, πού δὲ στάθηκε ἀχάριστος, προσπάθησε μετριοφρονα νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος του στὴν Εὐρώπῃ, περιμένοντας τὸν καιρὸ μιᾶς πλατύτερης συμβολῆς. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἔθρεψε τὴν εὐρωπαϊκὴ τέχνη, τοὺς ζωγράφους καὶ τοὺς ποιητές, καὶ τὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι, πού τ' ἀποκάλυψε ὁ Φωριέλ — ὁ Παλαμᾶς μίλησε γι' αὐτὸν μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ σ' ἓνα γράμμα του, στὰ 1924, στὸν πρέσβυ τῆς Γαλλίας στὴν Ἀθήνα —²⁴⁵ πρὶν νὰ ἐμ-

πνεύσει τὸν Ραβέλ στὴ μουσικὴ, ἐνέπνευσε — ὅπως κι' ὁ Κάλθος — μερικὰ θέματα καὶ μερικὲς εἰκόνες στὸν Οὐγκώ. (Τὶς πληροφορίες αὐτὲς τὶς ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς²⁴⁶ καὶ θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ μᾶς ἀνοίξουν ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις). Ἀλλὰ παρατώντας τὴ φιλελληνικὴν ἐποχὴ ὅπου οἱ ἐπαφῆς ὑπῆρξαν στενότερες καὶ ξαναγυρνώντας στὸν Παλαμᾶ, θὰ μπορέσουμε ἄραγε ν' ἀνακαλύψουμε ἐν' ἀποτέλεσμα ἀνάλογο, ἔστω καὶ περιορισμένο, ἀλλὰ πού θάταν σὰ σπόρος καὶ σὰν ὑπόσχεση; Ὁ νεαρὸς κριτικὸς, πού ἀνάφερα, βεβαίως κατηγορηματικὰ τὸ 1929: «Ἡ Νέα Ἑλλάδα δὲν πρόσφερε ὡς τὰ σήμερα τίποτε στὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ τῆς Εὐρώπης. Κανένας ἀπ' τοὺς συγγραφεῖς μας δὲν ἐξάσκησε ποτὲ ἐπίδραση ἐξω ἀπ' τὰ σύνορα»²⁴⁷. Σ' αὐτὴ τὴν αὐστηρὴ κρίση μιὰ ἐπανόρθωση εἶναι ἀναγκαία ὅσον ἀφορᾷ τὸν Παλαμᾶ.

Στὰ 1897 ὁ Παλαμᾶς ἐκδίδει τὸ τέταρτο βιβλίον του, τοὺς «Ἰάμβους καὶ Ἀναπαίστους». Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1897 συναντᾷ τὸ Μορεᾶς, πούρθε στὴν Ἀθήνα ὡς ἀνταποκριτὴς τῆς Ἐπιθεώρησης «Κοσμοπόλις» καὶ τοῦ ἀπαγγέλλει, μᾶς λέει ὁ ἴδιος, μερικὰ ἀπ' τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς του. Τὰ ποιήματα αὐτὰ προκάλεσαν τόσο βαθιὰν ἐντύπωση στὸν γαλλοἕλληνα ποιητὴ, ὥστε τὸ μικρὸ βιβλίον τοῦ Παλαμᾶ νὰ μὴ φεύγει πιά ἀπ' τὴν τσέπη του, ἐνῶ κανεὶ τὸν περίπατό του στὴν Ἀθήνα²⁴⁸, καὶ τὸν ἄλλο χρόνον στὸ «Ταξίδι» του στὴν Ἑλλάδα μιλεῖ γι' αὐτὸ μ' ἐνθουσιασμὸ καὶ μεταφράζει πέντ' ἕξ ποιήματα γαλλικά. Ἡ σημασία τοῦ ἐνθουσιασμοῦ αὐτοῦ δὲν ἐξέφυγε ἀπ' τὴν προσοχὴ τοῦ ἑλληνα ποιητῆ, πού, μὲ μετριοφροσύνη, ἀλλὰ καὶ μὲ διορατικότητα σημειώνει καλὰ τὴ συγγένεια μετὰ τῶν δύο Μουσῶν καὶ γράφει σχετικὰ γιὰ τὸ Μορεᾶς καὶ τοὺς δικούς του «Ἰάμβους καὶ Ἀναπαίστους»: «Θὰ τοὺς ἤδρε σὰν προμηνύματα τῆς τέχνης πού θὰ ἔδειχνε τὴ χάρι τῆς ἀκέρια στὴν ἐντέλεια τῶν «Στροφῶν» του πού εἶδανε τὸ

ἐκφράσει ὁ Φωριέλ «εἶδοζον τέκνον τῆς Γαλλίας» καὶ μεγάλος φίλος τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, στὰ 1824, ἀκριβῶς ἑκατὸ χρόνια προητέρα. Στὸν πρόλογόν του γιὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ 1925 τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, τὸν δνομάζει «ὁ μεγάλος μας Φωριέλ».

246 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Β' σελ. 106 — 107.

247 Ὁρέστη Διγενῆ (Γ. Θεοτοκά): «Ἐλεύθερον πνεῦμα» σελ. 59.

248 Πληροφορία πού τὴν ἔδωσε στὸν κ. Γ. Κατσὺμπαλῆ ὁ πατέρας του, φίλος τοῦ Μορεᾶς.

243 «Πρῶτα Κριτικά» σελ. 192 — 193.

244 «Ἀνακάλυψιν τοῦ Ἀρχιελάγου» σελ. 277.

245 Γιὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ γιὰ τὴν ἀπονομὴν τοῦ παρασήμου τῆς Λεγεώνας τῆς Τιμῆς ἀπ' τὴ Γαλλικὴ Κυβέρνηση. Χρωστῶ τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς στὶς εὐγενεῖς φροντίδες τῶν κ. κ. Σπύρου Γιαππᾶ καὶ Παπαδάμ. Ὁ Παλαμᾶς ὑπογραμμίζει τὸ γεγονός ὅτι οἱ δημοτικιστὲς ποιητὲς πραγματοποιήσαν τὶς προφητικὰς ἐλπίδες γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα. ποῦχε

φῶς στὰ 1905²⁴⁹, Μετριοφροσύνη πού μου φαίνεται ὑπερβολικὴ γιὰτί — ἴθι κινδυνέψω νὰ περάσω γιὰ αἰρετικὸς ἴσως στὴν Ἀθήνα, ἀν αὐτὸ πού θὰ πῶ εἶναι τόσο κολλάσιμο, — οἱ «Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι» τοῦ Παλαμᾶ, κατὰ τ' ἄλλα ἔργο δευτερότερο, μου φαίνονται προσωπικὰ ἀνώτεροι ἀπ' τὴς «Στροφές» τοῦ Μορέας. Ἄλλο εἶν' ὅμως τὸ ζήτημα. Ἐνδιαφέρει μόνο νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ἡ φανερὴ συγγένεια τῶν δυὸ συλλογῶν ὅπου ταιριάζουν οἱ γραμμὲς τοῦ «Ταξειδίου στὴν Ἑλλάδα»· στενὴ ἔνωση τοῦ παθητικοῦ μὲ τὸ καθημερινὸ στοιχεῖο — συνειδητὴ καὶ κατευθυνόμενὴ τέχνη («ξέρει τί θέλει»), ἀκριβολογία. Στὴ ρυθμικὴ πρό πάντων μορφὴ τῶν «Στροφῶν» φαίνεται καθαρὰ ἡ παλαμικὴ ἐπίδραση: τετράστιχες στροφές ὁμοειδμορφες, ὅπως καὶ στὸν Παλαμᾶ, συναγμέγες κάθε φορὰ σὲ μικρὸ ἀριθμὸ, συχνότερα δυὸ ἢ τρεῖς (τρεῖς πάντα στοὺς «Ἰαμβοὺς καὶ Ἀναπαιστους»).

Ἔτσι μὲ τὸ διάμεσο μιᾶς γαλλοελληνικῆς μούσας, ὁ Παλαμᾶς ἀπόδωσε στὴ Γαλλία ἕνα μέρος ἀπ' ὅ,τι τῆς δανείστηκε κι' ἀν ἡ ἐπαφὴ τούτῃ ἀντίστροφα, ἀν ἡ στενὴ τούτῃ γέφυρα εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη του, περιορισμένης αἰσθητικῆς σημασίας, εἶναι σημαντικὴ ἐξ αἰτίας τοῦ ρόλου πού ἔπαιξε ὁ δέκτης-ποιητὴς σὰν ἀρχηγὸς σχολῆς γιὰ τὴ λογοτεχνικὴν ἱστορίαν μιᾶς ἀπ' τὴς πατρίδες τῆς εὐρωπαϊκῆς ποίησης. Καὶ τὸ παράδειγμα τοῦτο δείχνει καλὰ ὅτι ἡ ἀμοιβαιότητα στὴς ἀνταλλαγές δὲν εἶν' ἀνέφικτὴ μεταξὺ μιᾶς μικρῆς χώρας καὶ τῆς Δύσης ὅταν, ἀπὸ θεῖα πρόνοια, μπορεῖ, ἀνάμεσα στὴς δυὸ χώρες, νὰ ἐπέμβει ἕνας σύνδεσμος ἱκανὸς νὰ ἐξασφαλίσει τὸ πνευματικὸ τοῦτο πῆγαιν' ἔλα.

Στὴν ὁδὸ τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας, ἐκεῖνου πού ὁ Ρομαίν Ρολλάν ἀποκάλεσε «πανουμανισμό», ὁ Παλαμᾶς βρίσκεται ταυτόχρονα στὴν ὁδὸ τῆς παγκόσμιας συνειδήσεως, τῆς συνειδήσεως τοῦ πλανήτη, πού τὴν ἀργὴ τῆς πρόοδο παρακολουθοῦμε, παρὰ τόσοσους αἱματηροὺς σπαραγμούς, πού γίνονται ἐδῶ κ' αἰῶνες. Ἡ ταπεινότητά μου, λογιζέται εὐτυχῆς πού βρῆκε μιὰν ἐπιθεβαίωση τῆς ἀποψῆς πού μᾶς χρησίμεψε γι' ἀφετηρία καὶ τώρα γιὰ συμπέρασμα, στὸ μεγάλο κύρος τοῦ Σικελιανοῦ, πού βεβαίω-νε τὸ 1936 σχετικὰ μὲ τὴ δημιουργικὴ συνειδήση τοῦ Παλαμᾶ: «Ριζωμένη μέσ' σ' αὐτὸ τὸ χῶμα κι' ὡς τὰ βᾶθη τῆς Ἑλλάδας ξεπερνᾷ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπόλυτα ὄλα τὰ

ὄρια τῶν στενῶν πατρίδων καὶ ποθεῖ νὰ παρ-ρασύρει τὴς ψυχές μας πρὸς μιὰ ὑπέρτερη, παγκόσμια ἐντολή»²⁵⁰. Εἶναι ἐκπληκτικὸ νὰ διαπιστώνεις ὅτι στὴν ἴδια συλλογὴ, ὕστερ' ἀπόνα «Πρωτοχρονιάτικο χορικὸ» ἐμπνεόμενο ἀποκλειστικὰ ἀπὸ πατριωτικὲς ἐνασχολήσεις, ὁ Παλαμᾶς ὑψώνει γιὰ τὸ Πάσχα σ' ἕνα «Ἀναστάσιμο ὕμνο» τὴ συ-κινήτικὴ τούτῃ προσευχὴ ὅπου ξαναβρίσκει, αὐτὸς, ὁ ἀπίστος, ὅλη τὴν παγκοσμιότητα τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος:

«ὦ ἐρεῖς, Μαγδαληνὴ, Σαλώμη καὶ ὦ
[Μαρία!
]ἀπ' τὴ δική σας τὴν ἀφάνταστὴ εὐτυχία
]δῶστε τῆς γῆς, κάθε ψυχῆς καὶ κάθε ἀν-
[θρώπου,
]κάθε λαοῦ, κάθε πατρίδας, κάθε τόπου!
251.

Ἀκούγοντας τὴν Πασχαλινὴ τούτῃ προ-σευχὴ ὕστερ' ἀπ' τὸ «Πρωτοχρονιάτικο χο-ρικό», θυμᾶσαι τὴ σκέψη τοῦ πολωνοῦ Ρε-βίτσκου: «Τὸ τραγοῦδι εἶν' ὠραῖο, τὸ τρα-γοῦδι εἶν' ἱερό, μᾶς εἶν' ἀγαπητὸ σὰν εἶν' ἔθνικὸ, ἀλλὰ τ' ὠραιότερο τραγοῦδι θᾶναι πάντα τὸ τραγοῦδι ποῦναι ἀνθρώπινο καὶ παγκόσμιο». Τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ, ὅπως ἔ-γραψε ὁ ἴδιος γιὰ κάποιο ἔργο τοῦ Τολ-στὸί, εἶναι συνάμα ἔθνικὸ κι' ἀνθρώπινο «τῆς ξεχωριστῆς του πατρίδας καὶ ὄλου τοῦ κό-σμου πού στοχάζεται»²⁵².

Στὴ σκιά τοῦ Γαριβᾶλδῆ ἀπηύθυνε τὰ λό-για τούτα πού τὰ παίρνουμε ἀπ' αὐτὸν γιὰ νὰ τὰ ἐπιστρέψουμε στὸν ἴδιο:

«Γιατὶ εἶσαι τῆς πατρίδας σου καὶ τῶν πα-
[τρίδων ὄλων
]λουλούδια ἐσὲ σοῦ πρέπουνε ἀπ' ὄλες τὴς
[πατρίδες»²⁵³.

Ὅταν ἐζοῦσε ἀκόμα, ἡ Εὐρώπη ἔστειλε στὸ ἔργο του ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ στεφανη-φόρων πού τὰ λουλούδια τους τὰ μάζεψε ὁ Γιώργος Κατσιμπαλῆς μ' εὐλαβικὴ φρον-τίδα. Οἱ μεγαλύτεροι τῆς «θεωρίας» ὑπῆρ-ξαν ὁ Οὐνάμοῦνο, ὁ Στεφάν Τσβάιχ, ὁ Ρο-μαίν Ρολλάν, ὁ θερμότερος ἀπ' ὄλους, πού ὁμολογοῦσε στὰ 1936 στὴν Κα Λιλίκα Νά-κου: «Εἶμ' εὐτυχῆς πού ἔφτασα στὰ 63 ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο γιὰτί γνώρισα τὸ ἔργο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ»²⁵⁴. Ἡ κριτικὴ

250 «Νέα Γράμματα» σελ. 388, ἡδη ἀναφ.

251 «Σκληροὶ καὶ δειλοὶ στίχοι» σελ. 308.

252 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Α' ἀριθ. 191, σελ. 177.

253 «Φλογέρα τοῦ Βασιλῆα» — «Γαριβᾶλδης» σελ. 155.

254 «Νέα Γράμματα» σελ. 586, ἡδη ἀναφ.

249 «Τὰ χρόνια μου καὶ τὰ χαρτιά μου». Τόμ. Β' σελ. 196.

σύγκρινε τὸν ποιητὴ μας μὲ τοὺς μεγαλύτερους, ὄχι μόνο μὲ τὸν Οὐγκώ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ Βεράρεν, τὸ Σέλλεϋ καὶ τὸν Πάσκολι 255. Ὁ οὐγγρος καθηγητὴς Χόρβατ μπόρεσε ν' ἀναφέρει στὸ χράμμα του στὴν Ἐπιτροπὴ τῆς ἀπονουμῆς τοῦ Βραβείου Νόμπελ πόσο ὁ ποιητὴς εἶχε κάνει δικά του τὰ προβλήματα ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος 256. Τὸ 1930 ἓνα εἰδικὸ τεύχος περιοδικοῦ συγκέντρωσε, χάρις στὴν πρωτοβουλία τοῦ ἔνθερμου παλαμιστῆ πού ἀνάφερα τὶς γαλλικὲς, ἀγγλικὲς, γερμανικὲς, πολωνικὲς, βελγικὲς, αἰγυπτιακὲς γνῶμες — κι' ὅπως ὁ Ζάν Κριστόφ εἶχε συγκινήσει τοὺς ἀσιάτες, ὁ Παλαμᾶς χαιρετιζόταν ἀπόναν κινέζο συγγραφέα (ὑποθέτουμε πὼς θὰ τὸν διάβασε σὲ γαλλικὴ ἢ ἀγγλικὴ μετάφραση) σὰν «ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς τῶν αἰώνων ἀνησυχῶν». Καὶ νὰ πού σήμερα ἓνας Γκαμπριέλ Μπουασού, βασιζόμενος ἀποκλειστικὰ σὲ μερικὲς πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὶς περιέργειες καὶ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς ἐνθουσιασμοὺς τοῦ Παλαμᾶ, χωρὶς νὰ μπορέσει, φανταζόμεστε, νὰ προβεῖ σὲ μιὰ βαθύτερην ἐξέταση πού θὰ τὸν ἐπειθε ἀκόμα περισσότερο, βεβαιώνει: «Παρόμοια ἔκταση στὴ σκέψη καὶ στὴν ἀντίληψη καθιστᾷ τὸ μεγαλοφυῆ αὐτὸν τραγουδιστὴ... ἓναν πρόδρομο τύπο ποιητῆ, ἀξίου ν' ἀποκτήσει τὴν

εὐρωπαϊκὴν ἀπήχηση». Κ' ἐλπίζει, ὅπως ὄλοι μας, ὅτι τὸ ἔργο τοῦτο θὰ τὴν ἀποκτήσει αὔριο, στὴν ἀναγεννημένη Εὐρώπη, χάρις «στὴν καινούργια περιέργεια πού θὰ κεντρισθεῖ γιὰ τὶς πλατειεῖς ἐπαρχίες μιᾶς πλατύτερης πατρίδας» 257.

Σύμφωνα μ' ἓνα ξεχώρισμα τοῦ Ἐμερσον πού τ' ἀκολούθησε κι' ὁ Παλαμᾶς 258, ὑπάρχουν δυὸ τάξεις πνευμάτων: ἐκεῖνα πού ἀντιλαμβάνονται τὶς ὁμοιότητες κι' ἀνταμώνουν κ' ἐκεῖνα πού ξεχωρίζουν τὶς διαφορὰς, τὶς πηγὲς χωρισμοῦ. Οἱ τελευταῖοι, οἱ «ἐκκεντρικοὶ» τοῦ Γκαίτε, εἶναι τ' ἀπλὰ ταλέντα. Οἱ πρῶτοι, οἱ «παγκόσμιοι», ἐκεῖνοι, πού, ὅπως καθορίζει ὁ ἴδιος ὁ Ἕλληνας ποιητὴς, ξέρουν νὰ ξεπερνοῦν «στρώματα ἠθογραφικὰ καὶ ψυχολογικὰ τοῦ ἔθνους των» γιὰτὶ «ἔσκαψαν στὸ κοινὸ τὸ στῶμα, τ' ἀνθρώπινο» 259, αὐτοῦ εἶναι οἱ μεγαλοφυῖες.

Ὁ Παλαμᾶς εἶναι μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς μεγαλοφυῖες. Γιὰ τὴν τόσο μεγαλόφρονη πίστη του στὴν ἐνότητα τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἀξίζει νὰ τοῦ ἀνταποδώσουμε τὸ ἐγκώμιο πού ἀπευθύνει στὸν Ρομαῖν Ρολλάν 260:

«Κι' ἐσὺ τιμὴ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο τὸ γένος,
»ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ».

Μεταφρ. ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ

255 Ἡ σύγκριση ἔγινε ἀπ' τὸν καθηγητὴ Μπιιάτζι («ἓνας μεγάλος σύγχρονος ποιητὴς: Κώστης Παλαμᾶς». Πρόλογος σελ. XIV, XXII, Πίζα, 1934). Μαθαίνομε πὼς ὁ ἴδιος νεοελληνιστὴς ἐτοίμασε ὁλόκληρη ἀνέκδοτη ἐργασία γιὰ τὸν Παλαμᾶ.

256 «Ἐλεύθερον Βῆμα». 2·9·1930.

257 Ἐπιθ. «Πανόραμα» — Παρίσι, 1·4·1943.

258 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Α' ἀρ. 165, σελ. 151.

259 «Πεζοὶ Δρόμοι» Τόμ. Α' ἀριθ. 116, σελ. 125—126.

260 «Σκληροὶ καὶ δειλοὶ στίχοι» σελ. 268.